

Научно-наставном већу

Филозофског факултета у Београду

Одлуком Научно-наставног већа Филозофског факултета у Београду донетом на IX редовној седници од 22. XII 2016. године изабрана је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације под називом *Новац Српске деспотовине. Студија из српске нумизматике са каталогом новца* кандидата Весне Радић у саставу проф. др Смиља Марјановић-Душанић (ментор), проф. др Марко Шуица, ванредни професор Филолошког факултета у Београду, др Вујадин Иванишевић, научни саветник, Археолошки институт САНУ.

Пошто је проучила достављену докторску дисертацију, комисија има част да поднесе следећи извештај.

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Весна Радић је рођена 1957. године у Земуну. Основне студије историје уметности на Филозофском факултету у Београду завршила је 1985. године. За дипломски рад са темом *Иконографија новца цара Душана*, као најбољим у школској 1984/5. години награђена је наградом Павле Бељански. Докторске студије уписала је 2008/9. године, а докторску дисертацију под називом *Новац Српске деспотовине. Студија из српске нумизматике са каталогом новца* предала је у новембру 2016. године. Од 1980-1987. радила је као спољни сарадник Института за историју уметности Филозофског факултета у Београду. Од 1988. стално је запослена у Одељењу нумизматике Народног музеја у Београду као кустос Збирке за византијски и српски средњовековни новац, а од 2003. је постављена је за шефа овог Одељења, са звањем музејског саветника од 2005, чиме је на најбољи начин одато признање квалитету њеног рада и сталног стручног усавршавања. Поред обраде и публикавања Збирке византијског новца Народног музеја у Београду који је резултирао израдом студијског каталога овог светки значајног фонда (са др В. Иванишевићем), рад Весне Радић се посебно истиче на пољу српске средњовековне

нумизматике. Њега потврђује систематизација, обрада и публикување најзначајнијих делова музејског корпуса српског средњовековног новца, што се може пратити у низу научних и стручних радова из ове области, као и обрада српског средњовековног нумизматичког наслеђа у збирци Немзети музеја у Будимпешти чији резултати се очекују у блиском наредном периоду. Током скоро три деценије рада и руковођења музејском колекцијом Весна Радић је постала један од наших водећих стручњака у области српске средњовековне нумизматике и експертизе новца овог периода. До данас је објавила већи број научних и стручних радова. Аутор је и руководилац истраживачких пројеката: *Нумизматичка збирка Филипа Ферарија, Српско новчарство у доба Деспотовине*, а сарадник је на међународном пројекту *Српски новац из збирке Немзети музеја у Будимпешти-угарски новац из збирке Народног музеја у Београду*. Стручно се усавршавала у Универзитетском нумизматичком музеју у Упсали (2003) и Нумизматичком музеју у Атини (2010). Од 1997-2013. учествовала је на Византолошким и Нумизматичким конгресима у иностранству (Берлин, Париз, Мадрид, Пула, Ријека, Опатија) и научним скуповима у земљи (Бајина Башта, Београд). Као аутор и сарадник учествовала је у поствкамa изложби: *Осам векова српског динара* у Београду, Косовској Митровици, Новом Пазару и Приштини (1995/1996); *Byzantium. Faith and Power (1261-1557)* у Метрополитен музеју у Њујорку (2004); у Музеју уметности у Бирмингему (2003); *Добротвори београдском Универзитету* у Галерији САНУ (2005); *Ђорђе Вајферт-индустријалац, истраживач, банкар и колекционар* у Народној банци Србије (2005); *Оставе Рудничко-таковског краја* у Горњем Милановцу (2009); *Ђорђе Вајферт-индустријалац и прегалац* у Народној банци Србије (2009); *Завети и поруке-Стефан Немања-девет векова* у Народном музеју у Београду (2014). Члан је Музејског друштва Србије и Националног комитета ИКОМ, Србија. Члан је Комисије за откуп и експертизу Народног музеја у Београду и Комисије за пријем нових легата Скупштине града Београда-Кућа легата (2006). Награђена је наградом Павле Бељански (1985) и наградом Вукове задужбине (2005).

У завршном облику, рукопис докторске дисертације Весне Радић састоји се од 305 страница отиснутих штампачем и форматираних према важећим стандардима и 925 напомена. Поред основног текста, рад садржи три табеле са вредностима хемијске анализе монетарне легуре, четири карте налаза новца, пет табли фотографија новца, спискове

скраћеница, коришћених извора и литературе. Интегрални део рада представља *каталог* сачуваних појединачних налаза, 980 примерака деспотског новчарства заступљених у колекцији Народног музеја у Београду и збиркама Љубомира Ковачевића, Сергија Димитријевића и Слободанке Стојаковић.

2. Предмет и циљ дисертације

Рад је подељен на пет целина („Рударство“, „Ковање новца“ „Новчани систем Деспотовине“, „Ковања Деспотовине“, „Каталог“) у којима је презентован основни предмет истраживања, дефинисан као расправа о новчарству Српске деспотовине у светлу историјских и економских прилика српске државе које су га хронолошки и са аспекта ковања одредиле као специфичну фазу у развоју монетарног система средњовековне Србије, али и делом европског новчарства касног средњег века. Циљ дисертације била је анализа свих аспеката новчарства Српске деспотовине, постављена на два основна, међусобно повезана плана проучавања. Првог, који води сагледавању значаја новца, његове растуће улоге и функције као друштвене и економске категорије, кроз који се рефлектује државна политика и другог, усмереног на тумачење монетарних карактеристика и специфичности деспотских емисија.

3. Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације

У „Уводу“ (стр. 1–9) представљен је скуп основних питања чијем је испитивању дисертација посвећена, затим, објашњен је истраживачки приступ, изложен историјат досадашњег рада на проблемима ковања новца Деспотовине са посебним освртом на досадашње резултате и наведени коришћени извори: историјски и монетарна грађа, све то у кратким цртама.

Прво поглавље „Рударство“ (стр. 10–33) подељено је у пет целина. У првој („Српски рудници од XIII до XV века“, стр. 10-11) је осветљен историјски развој српског средњовековног рударства од доласка Саса у XIII веку, праћен отварањем бројних рудника током наредног и до средине XV века. Друга целина („Рударство у доба Деспотовине“, стр. 11-13) ставља акценат на главни производ српских рудника-сребро које је у доба Деспотовине у време несташице плементних метала у Европи, као главни

извозни производ представљао материјалну основу развоја друштва и извор државних-владаревих прихода, био и гарант стабилности и развоја новчаног система. Трећи одељак („Ново Брдо“, стр. 14-18) посвећен је овом најзначајнијем градском, економском и рударском центру средњовековне Србије. Историјска збивања везана за Ново Брдо у време владавине српских деспота, употпуњена су вестима о „новобрдском обиљу“, пре свега сребру, нарочито златоносном, гламском и бројним одлукама строге државне економске политике које су обележиле честе кризе односе српских деспота и чланова бројне колоније Дубровчана, трговаца и предузетника који су своје послове везали за новобрдски центар. Четврта целина („Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића“, стр. 18-27) посвећена је овом „српском правноисторијском споменику ванредне вредности“ намењеном највећем рударском центру Балкана, Новом Брду, руднику и граду кога је наметнуо успон и развој новобрдског центра, јер закони из времена *прве госпode* - обичајно право, више нису били довољни, да обезбеде сложену организацију рада најважније привредне делатности-рударства које се ближило свом врхунцу, а из кога су притицали приходи српских деспота и метал који је дао обележје њиховом новцу. Озакоњење рударске производње која се због огромних прихода ризнице морала несметано одвијати, стално увећавати, а ни у једном тренутку прекидати, према изнетом закључку Весне Радић био је један важан искорак Србије ка Европи и земљама развијеног рударства кога су њихови владари штитили законима. Пета целина („Сребреница“, стр. 27-33) посвећена је другом по снази руднику у доба Деспотовине. Акцентат је на његовом политичком и економском значају за Србију у време честих промена српске и босанске власти над Сребрницом и њеним рудницима, када је под притиском Турака требало пронаћи нове изворе државних прихода.

Друго поглавље „Ковање новца“ (стр. 34-51) у свом уводном делу сагледава овај феномен у оквиру корпуса регалних права. Кривотворење новца као угрожавање монетарне суверености, најизразитијег знака власти владара, али и фискалних интереса државе, у доба Деспотовине било је строго кажњавано и законом регулисано одредбом VII Закона о рудницима деспота Стефана. У оквиру овог поглавља издвајају се три одељка. У првом („Организација ковница“, стр. 35-38) истакнути су начини експлоатисања новчаног регала: ковање новца у режији владара, односно државе или давања ковница у закуп. Док је историја српског средњовековног ковања познавала оба

начина, у периоду Деспотовине, што потврђују историјски извори, се задржала само последња пракса. Она је, што наглашава Весна Радић, системом закупа унапред плаћене закупнине, доносила брзу попуну *ризнице* и преко потребан новац држави, док је обавезу строге административне контроле ковања и организације сложеног ланца рада цека пребацивала на закупце који су се називали и цариницима. У другом одељку („Процес ковања новца и израда калупа“, стр. 38-39) описана је техника израде новца. Она је, као и целокупна организација рада ковница у периоду Српске деспотовине била иста као у Дубровнику чији је утицај био превасходан на целокупну организацију ковања деспотског новца, јер је из овог града, нарочито током прве половине XV века пристизао највећи број закупаца српских цека. Трећи одељак („Ковнице новца“, стр. 39-51) Весна Радић је посветила раду ковница новца у периоду Деспотовине, како оним у рударским центрима, тако и оним, у ово време, по први пут отвореним у градовима, чему су допринели успон рударства и трговине, али и развој новчаног система и монетаризација српске економије. Активност већине од њих, коју потврђују само ретки фрагментарни подаци, аутор је допунио нумизматичким изворима који су забележили називе или ознаке које су поједине ковнице стављале на емисије и додатно је поткрепила вестима о присуству станаца-златара, махом Примораца, који су своје послове током прве половине XV века везали за градове и рударске центре Деспотовине, а по природи свог заната се могли окушати и у ковању новца.

Треће, важно поглавље дисертације носи назив „Новчани систем Деспотовине“ (стр. 51-124). У оквиру њега први одељак („Монетарни корени новчарства Деспотовине“, стр. 51-81) је посвећен монетарним издањима српског средњовековног новца, која су представљала полазиште у настанку монетарним емисијама периода Деспотовине, али и чврст темељ на коме се градио њихов континуитет и легитимитет. Сагледавање ове везе Весна Радић је кроз својеврстан преглед скоро два века српског ковања новца, истакла као кључни услов за разумевање новчарства деспотског периода. Друга целина овог поглавља („Новчарство Деспотовине“, стр. 81-124) анализира кључне аспекате новчане привреде Деспотовине. Нумизматичка грађа, сагледана кроз организацију ковања, истакла је проблем вредности новца, што је у недостатку историјских извора, истраживање усмерило на тежине монета, на основу којих су издвојене преломне фазе развоја новчаног система Деспотовине, међу којима су као најважније, две монетарне реформе спроведене до 1407.

и око 1435. године. Суочени са до сада непоузданим квантитативним анализама састава новца, део истраживања Весне Радић на пољу вредности деспотских емисија био је усмерен ка хемиској анализи састава монетарне легуре као параметара његове финоће, чије су различите вредности, мада добијене на малом броју узорака дале прве резултате у односу на важно питање припадности новца одређеној ковници. У оквиру организације ковања нумизматичка грађа је сагледана и издвојена према номиналима, при чему су посебно наглашене фракције динара, као видљиви знаци повећаног степена монетаризације српске привреде и друштва током прве половине XV века. Важном аспекту новчане привреде, циркулацији новца припао је један од одељака овог поглавља, у коме је аутор означио обим, установио правце и на основу налаза познате провенијенције, истакао нове домете кретања деспотских емисија. Посебан план истраживања Весна Радић је усмерила ка сагледавању функција новца као економске и друштвене категорије кроз који се рефлектовала државна политика и идеологија Српске деспотовине, што такође припада једној од целина овог поглавља.

Такође по важности, издваја се четврто поглавље дисертације које је названо „Ковања Деспотовине“ (стр. 124-206). На основу главних праваца развоја монетарног система емисиона политика овог периода је обрађена у оквиру четири целине: ковање Стефана Лазаревића у оквиру кога је као део јединственог развојног процеса обрађен новац његовог кнежевског и деспотског периода; ковање Ђурђа Бранковића, његова заједничка и самостална издања као обласног господара и деспота; ковање деспота Лазара Бранковића и ковање војводе Иваниша. Комплексно сагледавање монетарних емисија усмерено на прворазредне нумизматичке изворе, појединачне налазе из колекција и примерке скупних налаза, до сада недовољно, а у неким сегментима потпуно неистражено, било је усмерено на новчане типове, како до сада познате, тако и нове монетарне врсте и анализирано са аспекта њихове хронологије, волумена ковања, опредељења према ковницама као анализе калуца. Овом последњем проблему посвећена је посебна пажња. Покушај извесног искорак у том правцу понудио је сам нумизматички материјал који је истраживање усмерио на анализу аверских и реверских легенди, као једног од кључних елемената монетарне предствае, на основу које је издвајањем различитих варијанти натписа, уз све ограде било могуће изнети закључак о обиму емисије, а пратећи стил израде калуца успоставити ближе хронолошке везе међу

појединим новчаним врстама и њихову припадност ковници, једној од најважнијих нумизматичких одредница. Са истим циљем анализиране су и ковничке ознаке.

Последње, пето поглавље дисертације, представља „Каталог“ у којем је презентована коришћена и анализирана монетарна грађа која је обухватила 980 примерака новца Српске деспотовине, појединачних налаза делом познате провенијенције и примерке из остава. Као квалитативна новина у сагледавању новчарства деспотског периода она је резултирала корпусом којим су обухваћени сви до сада познати новчани типови деспотског ковања заступљени у јавним нумизматичким фондovima: збирци Народног музеја у Београду, колекцијама Љубомира Ковачевића и Сергија Димитријевића, као и приватним збиркама. Анализирана и систематизована нумизматичка грађа, кроз узорну нумизматичку обраду сваког појединачног примерка, са релевантним подацима, презентована је у форми студијског каталога, као интегралног дела рада.

Основни текст окончава се „Закључком“ (стр. 292–294) у оквиру кога су изнети резултати рада, које је пре свега донела анализа обимне монетарне грађе, као мање или више утемељени закључци или питања која указују на правце даљег изучавања ове изузетно значајне нумизматичке теме.

4. Основне хипотезе

У својој докторској дисертацији Весна Радић је пошла од основне хипотезе да новчарство Српске деспотовине, кроз кога се рефлектују политичке, економске, законодавне и културне прилике представља комплексан феномен свог времена. Он се огледа у околностима да је новац интензивно учествовао у економским токовима земље, преко трговачких и финансијских веза прелазио државне границе, уливао се у европски монетарни простор и био потврда суверенитета државе и власти српских деспота.

Друга важна хипотеза везана за улоге новца српских деспота је да су оне остварене у условима нових политичких прилика насталих обједињењем српских земаља после периода феудализације, али и снажног привредног успона, ослоњеног на експанзију рударске производње, пре свега експлоатацију сребрне руде почетком XV века. У вези са

овим произашло је неколико хипотеза: политички и економски развој државе био је пресудан чинилац централизације новчаног система и покретања знатне новчане продукције у време деспота Стефана Лазаревића као и његове далекосежне одлуке о прекопотребној монетарној реконструкцији, снажном темељу даљег развоја новчарства Деспотовине, којој је од 1412. године законски оквир, као ослонац пружало успостављено српско рударско и новчано право.

У одбрани ових тврдњи Весна Радић је указала на рударске центре као што су Ново Брдо и Сребреница чија се експлоатација мерила значајним уделом у европској производњи сребра и чинила снажну материјалну основу развоја новчаног система Деспотовине. Имајући у виду изузетно велику активност рудника и рад ковница, пре свега новобрдске, за хипотезу о знатно већем обиму новчарства деспота Стефана, од оног кога су бележила предходна истраживања, Весна Радић је додатно пружила доказе прикључујући нумизматичкој баштини овог владара до сада непознате новчане врсте и неојављене примерке из јавних и приватних збирки. Њихова обрада, по први пут допуњена стилском анализом калупа који су послужили за откивање легенди и ковничких ознака, истакла је њихову разноврсност и бројност који потврђују већи обим емисија и волумен ковања, што представља научни допринос рада. Уздржавајући се од коначних закључака, на овај начин, истраживање усмерено на праћење стила рада мајстора-калупара, приближило је новац месту његове производње-ковници, која је за велики број емисија била на Новом Брду.

Важна хипотеза се односи на значај прве монетарне реформе деспотског новчарства спроведене између 1402-1407, као најважније у развоју новчаног система средњовековне Србије. Њу доказује тежи и вреднији динар деспота Стефана Лазаревића, његове бројне динарске врсте, као и нова номинала-обол, који су пружили чврсту основу будуће монетарне реформе деспота Ђурђа Бранковића на којој ће се темељити сва ковања до пропасти српске државе, што је важна карика која српско новчарство прве половине XV века чини засебном и важном фазом српске монетарне историје и представља кључ за његово разумевање. У раду Весне Радић ова хипотеза је одбрањена на основу тумачења монетарних карактеристика и специфичности деспотских емисија заснованог на тумачењу

бројних монетарних аспеката везаних за организацију ковања, циркулацију, метрологију хемијски састав и иконографију новца насталог у доба Српске деспотовине.

5. Примењене методе

У раду је примењен мултидисциплинаран приступ заснован на повезивању историографских, економско-политичких и нумизматичких аспеката као основи за разумевање комплексног феномена новчарства Српске деспотовине. У сагледавању теме истраживање је подразумевало коришћење различитих извора и њихову критичку интерпретацију. Од писаних извора коришћен је део богате грађе и објављени изводи из извора фонда Хисторијског архива Дубровника који се односе на раздобље прве половине XV века. Значајни за предмет истраживања били су и српски извори: *Законик цара Душана*, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, *Житије деспота Стефана*. Друга група извора која се односи на монетарну грађу и представља квалитативну новину у сагледавању теме, обухвата 980 примерака новца, појединачних налаза, делом познате провенијенције и примерке из остава. Следећи структурално-аналитички метод, систематизована у форми студијског каталога, изворна нумизматичка грађа је допринела целовитом сагледавању развоја и система ковања новца у доба Српске деспотовине. Поред изворне грађе истраживање је нашло ослонац у литератури која припада општим делима наше историографије и нумизматике, у периодици и каталозима колекција. Приступ теми подразумевао је метролошке анализе и резултате физико-хемијских испитивања везаних за састав монетарног метала.

Резултати и научни допринос

Уочавање новчарства Српске деспотовине као комплексног феномена кроз кога се рефлектују политичке, економске, законодавне, и културне прилике и његова анализа представља главни део докторске дисертације Весне Радић. Међу понуђеним могућностима вишезначних и вишеслојних тумачења као посебни резултати њеног рада се издвајају утврђивање везе политичких и економских прилика пресудних за настанак, развој, али и крај монетарног система Деспотовине и анализа нумизматичке заоставштине српских деспота.

Из овога следе закључци који се односе на значај добијања деспотске титуле, преломног догађаја за српску државу и положај владара у доба Деспотовине. Поред ослободилачке у византијској владарској идеологији, успостављање све чвршћих веза са Угарском, утицало је да монетарна политика српске државе изађе из оквира Балкана, усмеравајући деспотско новчарство у правцу реорганизације, која је деспотов динар приближила ковањима новца средње Европе. У исто време материјална основа деспотске власти, чврсто везана за српске руднике, постала је пресудан чинилац и гарант стабилног развоја деспотског новчарства. Његово тумачење Весна Радић је усмерила на бројне аспекте ковања новца. Монетарне карактеристике и специфичности деспотског новчарства она је сагледавала као последњу фазу ковања српске средњовековне државе ослоњену на преходну монетарну традицију као темељ на коме се градио његов континуитет и легитимитет. Прецизном анализом Весна Радић се упустила у потрагу за налажењем “кључева“ за отварање неколико нумизматичких проблема. Свакако, један изузетно важан, тичао се припадности новца одређеној ковници. У недостатку историјских извора, анализу овог аспекта деспотског новчарства Весна радић је ослонила на резултате хемијског састава монетарне легуре, повезујући различите вредности елемената са производњом различитих ковница. У истом циљу истраживање се усмерило на стилску анализу ковничких ознака и калупа који су послужили за израду легенди, које су један од кључних елемената представе, а често и централни мотив великог броја деспотских емисије. Њихова бројност и разноврсност посебно уочена на новцу деспота Стефана Лазаревића ишла је у правцу закључивања да је реч о знатно већој новчаној продукцији од оне коју бележе досадашња истраживања и чува монетарна заоставштина овог владара. Поред овог, значајан резултат ових анализа је формирање објективне основе за разврставање новца у групе сличне израде, чије је калупе је могао резати један мајстор у блиском временском периоду, препознате као новобрдско односно рудничко ковање. Ови резултати су основа будућих истраживања са циљем опредељења новца према ковницама, што отвара пут напретка нумизматике у монетарну историју са новим подацима о економском развоју Српске деспотовине.

Оригинална ауторова решења омогућена су непосредним увидом и комплексним истраживањем изворне грађе, која до сада није систематски обрађена и узорно публикована, на шта је посебно указано у приказу садржине појединих поглавља.

7. Закључак

Докторска дисертација Весне Радић представља оригиналан научни рад, пре свега због снажног ослоња на обимни презентовани изворни досије. Не занемарујући достигнућа претходника, кандидат је пажљиво, примењујући и комбинујући аналитички и компаративни приступ проблему, успео да понуди нове увиде у више научних области. Не занемарујући област нумизматичких истраживања којима је у основи овај рад посвећен, Весна Радић је свој текст прожелла интердисциплинарним приступом теми, зашавши у област економске историје. Анализирајући ковање новца не само као израз владарског, фискалног суверенитета, већ и као услов развоја робноновчаног промета, Весна Радић је расветлила чињенице о нивоу привредне развијености Српске Деспотовине. То потврђују бројне врсте новца што упућује на закључак да је током прве половине XV века постојала жива робноновчана размена, па самим тим и развијен привредни живот уопште.

На основу свега реченог можемо закључити да докторска дисертација Весне Радић *Новац Српске деспотовине. Студија из српске нумизматике са каталогом новца* представља успешно изведено и вредно научно истраживање крунисано добро написаним радом који свесрдно препоручујемо за усмену одбрану.

У Београду, 20. јануара 2017.

проф. др Смиља Марјановић-Душанић (ментор)

проф. др Марко Шуица

др Вујадин Иванишевић

(Археолошки институт САНУ, Београд)